

Szabadkőműves szimbolika Európa tájképi kertjeiben

Freemason Symbolism in European Landscape Gardens

LEKTOR | JÁMBOR IMRE

11

Európában a keresztény egyház által meghatározott századokat követően a felvilágosodás indítja útjára az értelem, a kételkedés lehetőségével élni kívánó gondolkodás évszázadait. A rációba és az általa történő felemelkedésbe vetett hit ma is alapjaiban hatja át 21. századi világképünket. Érdekes a korszak vizsgálata, és különösen az, ha tesszük mindezt tájépítész szemmel, hiszen talán egyetlen stíluskorszak sem jellemezhető annyira kertművészeti alkotásaival, mint a felvilágosodás. Az építés ekkor a tudás, nevelés általi felemelkedés jelképe volt, mely képletesen

a társadalom építményének gyarapítását is magában foglalta. A tájképi kert a természet építése révén az önépítés szimbólumává vált, melynek létrehozója jelentős társadalmi nevelő szerepet szánt alkotásának. S ezzel már el is érkeztünk egy olyan gondolatisághoz, mely egy jellegzetes felvilágosodás kori titkos szövetség jelrendszeréből elindulva épült be a korszak eszme-rendszerébe. A szabadkőművesség az a társaság, mely a 18. század elejétől gyűjtötte soraiba a kor kiművelt koponyáit. Tagjaik önmaguk tökéletesítésén, és láthatatlan szervezetükkel átszöve a társadalmat az emberiség jobbításán munkálkodtak. Kazinczy Ferenc, egy miskolci páholy¹ tagjaként írt így: „A kőművesség oly társaság, mely egy kis karikat csinál a legjobb szívű emberekből, melyben az ember elfelejti azt a nagy egyenlenséget, a mely a külső világban van, a melyben az ember a királyt és a legalacsonyabb rendű embert testvérének nézi, a melyben elfelejtkezik a világ egyenlenségei felől, és látván, hogy minden tagban egy lélek, t. i. a jónak szeretete dolgozik, örömkönnyeiket sír...”²

A szabadkőművesség kertművészetre gyakorolt hatását különösen felerősítette, hogy a korai tájképi kertek tulajdonosainak, tervezőinek meghatározó része volt a társaság tagja, nem beszélve az új stílus létrejöttét megalapozó szabadkőműves kötődésű művészekről, filozófusokról. Páholytag volt William Kent csaknem minden megbízója; Dormer ezredes, a Pelham fivérek, Claremont és Esher parkjainak birtokosai, Thomas Coke, Holkham Hall és Lord Cobham Stowe híres kertjeinek urai. Páholytag volt a kor költőfejedelme, Alexander Pope,

Twickenham ura, Lord Burlington, Chiswick építészetrájonó alkotója, Girardin Ermenonville birtokosa, Lipót Frigyes Ferenc, Anhalt-Dessau felvilágosult hercege, Wörlitz létrehozója, és építészte Ermansdorf. Folytathatjuk a sort a hírességek közül Goethevel, Schillerrel, Winckelmannel, Montesquieu-vel, Salomon Gessnerrel, a filozófusok közül Shaftesburyvel, Addisonnal, Voltaire-rel, és nem feledkezhetünk meg –már csak a kerek évforduló miatt sem– Mozartról, aki számos művét szentelte szabadkőműves elhivatottságának. Varázsfuvola című operája a kor egyik legismertebb szabadkőműves vonatkozású alkotása volt, mely egyes értelmezések szerint a társasággal szembeni ellenérzések kioltásának szándékával íródott.

Nehezíti a téma tárgyalását a társaság köré rakódott negatív előítélet, melyet kezdetben a titkos páholyokat körülvevő miszticizmus, illetve az általuk meghirdetett vallási tolerancia következtében elszenve-

dett pápai elutasítás alapozott meg, majd a szabadkőművesség történetében sajnos nem egyszer feltűnő szélhámosok tevékenysége konzervált. Az alkímia rejtelmében elmerülő tagok mára feledtetni látszanak a mozgalom életre hívásának nemes szándékát, és a szabadkőműves kiválóságok hosszú sorát. A korszakkal foglalkozó irodalom nagy része ezért inkább nem is érinti a társaságot, noha egyes művek üzenetének befogadásához a páholyok által kifejlesztett jelek rendszerét értelmezni elengedhetetlen.³ A szabadkőművesség titkos társaság volt, így eredendően áttételesen fejtette ki hatását. Tagjai nyíltan nem jelezték összetartozásukat, de eszmék közvetítésére szövetkeztek, így egy jól látható, mégis titkos nyelven üzentek a világnak és egymásnak. Ez a nyelv szimbólumokból, utalásokból állt össze cizellált rendszerre, melynek ismerete lehetővé teszi számunkra, hogy jobban megértsük az alkotások létrehozóinak gondolkodását, és az alkotás indokát.

A TÁRSASÁGRÓL

A társaság valós történetét nehéz kibontani a köré font legendák hálójából. A felvilágosodás idején már inkább volt szellemi, mint operatív társaság, mely a középkori kőműves céhekre vezette vissza eredetét. Mint minden titkos szövetség, egy a földön már valaha létezett, de azóta elve-

21

Titus habens Solymas flammis radicatus urit et templum donis opulentum & numine summo

31

2 | Metszet a francia szabadkőművesség 1808-as szabálygyűjteményéből | Curf (1991), 77. sz. ábra

3 | Martin Van Heemskerck's verziója a salamoni templom lerombolásáról Jeruzsálemben, Philip Galle metszetén | Curf (1991) 61. sz. ábra

szett tudás egyedüli letéteményesének vallotta magát. Az elveszett bölcsesség, a reneszánsz idején feltűnő, majd a 17. században újra felélesztett gondolata szerint az univerzum megalkotásának titkát az arányok és kiterjedések térbeli viszonyait meghatározó geometria rejtette. A hét szabad művészet közül kiemelt geometria, és megtestesülésének eszköze, az építészeti így magasabb szintre emelkedett és művelői – köztük a kőműves céhek tagjai – voltak birtokosai, és fenntartói e rejtett bölcsességeknek.⁴

A 17. században mind több tiszteletbeli tagot felsorakoztató, majd a kőműves céhektől teljesen elszakadt mozgalom⁵ 1717-ben kapott új lendületet, amikor négy londoni páholyból központi nagypáholy alakult, mely már szervezetten hívta életre a kontinensen is páholyait, létrehozva a társaság nemzetközi hálózatát. Az angol rendszerű páholyok mellett francia, skót, illetve egyéb, többek között magyar rendszerű páholyok is létrejöttek, melyek bizonyos szertartásaikban, az általuk elfogadott fokok számában különböztek egymástól, de egyes nemzeti történelemből adódó sajátosságoktól eltekintve szellemiségük és az őket életre hívó szándék hasonló volt.⁶ Az építészeti és a geometria fontossága továbbra is megmaradt, csupán az alakítandó anyag, a kő vált képletessé. A szabad, megmunkálatlan kötőmb már a műveletlen elmét, a csiszolt, faragott kő, a kocka pedig a művelt, önmaga tökéletesítésére törekvő embert jelölte. E két tárgy minden páholyban ott állt, és számos világi helyszínen is feltűnt, mint üzenet az üzenetre nyitott fülek felé. (1. sz. kép)

Az összejeveteleket eleinte kocsmákban tartották, majd változó helyszíneken, de a páholyélet kellékei, és eseményeinek dokumentálása, illetve a kitűzött célok eléréséhez elengedhetetlen könyvtárak elhelyezése érdekében lassan kialakultak a szertartások szimbolikájához igazított páholyhelyiségek, rendszerint pincékben, vagy más módon rejtve a kíváncsi szemek elől. Ha e helységeken kívül

gyűltek össze a tagok, akkor az összejevetelt a szabad ég alatt tartották,⁷ majd a későbbiekben egyre több elem vált láthatóvá, és végül a kerteket, mint rejtett üzenethordozókat, a nevelés eszközeiként használták fel.

SZABADKŐMŰVES SZIMBÓLUMOK ÉS JELEK

A páholyokban alkalmazott szimbólumok és a bemutatott szertartások egy része a középkori céhek rituáléinak továbbéléséből származott.⁸ A céhek világát őrizte a társaságon belüli hierarchia, a jelölt, segéd, és mester fokozat, és erre utalt a kőműves eszközök szimbolikus használata. A körző, mellyel a kör, a tökéletes forma leírható, az erényes, hibátlan közösséget jelképezte, a szögmérő az istent és embert összekötő lelkiismeret jele volt, és e kettő a Bibliával együtt alkotta a maszonéria három nagy világosságát.⁹ A vízmérték az egyenlőségre, a mérőon a felsőbb igazságra, a derékszög a becsületességre és erényességre, a kőműveskanál a baráti szeretet cementjének terjedésére emlékeztetett. Építészeti utalás az antik oszloprend alkalmazása, ahol a bölcseséget az ion, az erőt a dór, a szépséget a korinthoszi oszloprend testesítette meg. A három lépcső a megvilágosodás szintjeit, és a páholy fokozatait jelölte.¹⁰ A társaság eredetlegendáit idézték fel a szertartások, köztük a beavatási szertartás, mely során a jelölt egy szimbolikus utat bejárva, jelképesen meghalva, majd újjászületve érkezett el megvilágosodáshoz. (2. sz. kép)

A TÁRSASÁG EREDETLEGENDÁI

A templomépítő céhek életére reflektált a Salamon templomához kötődő legenda. A Bibliában is részletesen leírt templomot még Dávid király kezdte el építeni, majd fia, Salamon fejezte be. Salamon segítségével Híram volt a templom építésében¹¹, aki a legenda szerint birtokolta a titkos tudást, melyet a Világegyetem Nagy Építőmestere az emberek egy szűk csoportjának eljuttatott, így

a szabadkőműves szimbolikában mind Híram személye, mint a templom központi helyet foglalt el.¹² Salamon temploma a tökéletesség megtestesítője volt. Isteni eredete révén a természet törvényeit, annak arányait valósította meg az építészeten, így már a korai kereszténység művészetében a morális tökéletesség jelképeként szerepelt. A 18. századi Angliában Shafesbury felélesztette a salamoni templom, mint morális építmény gondolatát. Előképei Jen de Tournes 1554-ben, és Martin Von Heemkert 1557-ben megjelent reneszánsz metszetei voltak, melyek a templomot kerek alaprajzzal, oszlopos portikusszal, Pantheon-jellegű építményként ábrázolták, így a gondolat térhódításával ez az amúgy téves ábrázolás terjedt el a templom megjelenítésére.¹³ Pantheon-szerű kerti templomok tűnnek fel a korai tájképi kertekben először Angliában, Chiswickben, Stowe-ban, Stourheadben, majd a kontinensen.¹⁴ Ralph Allen építész, John Wood – aki szintén páholytag volt – a Prior Park kerti kápolnájának tervezésekor egyértelműen említi a templomot, mint előképet. Épít egy kápolnát, mint írja: „...abban a modorban, melyben Salamon Király befejezte Jeruzsálem templomának belsejét.”¹⁵ (3. sz. kép)

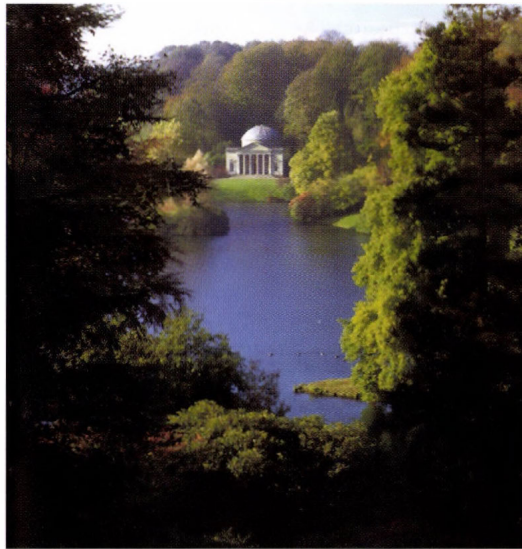
A salamoni templomra utalhat az a két oszlop is, mely a templom bejáratánál szintén látható a Martin Von Heemkert-féle reneszánsz metszeten. A szabadkőműves szimbolikába erősen beépült oszlopokat a Biblia szerint Híram készítette rézből. A jobb oldali Jákin, a bal oldali Boáz nevét kapta, és rajtuk egy-egy gömb állt, melyeket hálók és láncok fogtak körül, és gránátalmák, illetve liliomok díszítették.¹⁶ A motívum szabadkőműves háttérű alkalmazásánál az oszlopon gyakran serpentine fűzér fut végig, és mindig szerepel rajtuk a két betű, egyiken a J (Jákin, azaz alapítás), másikon B (Boáz, vagyis erősség).¹⁷ A páholyokban és szabadkőműves kiadványok metszetein szereplő oszlopok a kertekben általában tematikus útvonal kezdetét jelezték, illetve síremlékek körül alkalmazták őket.

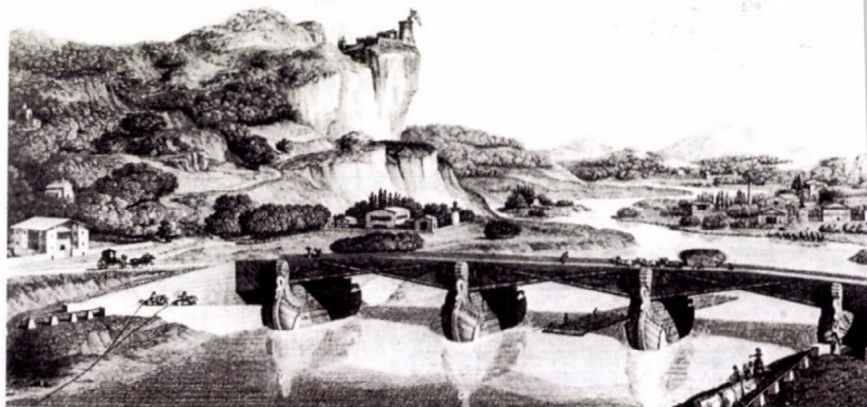
- 4 | Vanbrugh piramisa Castle Howardban | *Granziera(2004)*, 16. sz. kép
 5 | Stourhead | *The Garden Book(2000)*, 211.
 6 | Utópikus táj Chaux mellett, C. N. Ledoux 1804-ben kiadott „Az építéset: a művészet: a művészet: az erkölcsökhöz és a törvényhozáshoz fűződő viszonyában szemléve” című művéből | *Buttler(1999)*, 75. ábra.
 7 | Wörlitz | *The Garden Book(2000)*, 19.

4 |

5 |

6 |

ÓKORI KULTÚRÁK, MINT A MISZTICIZMUS ÚJ FORRÁSAI

A hideg értelem korában disszonánsnak tűnhet a céljaiban racionális, ám szertartásaiban, rituáléiban erősen misztikus társaság. Valójában a felvilágosodás idején a túlvilág és a köré font képzetek háttérbe húzódásával nem szűnt meg a transzcendencia iránti igény, így a megüresedő rést új tartalommal kellett megtölteni. Mivel ekkor éledett az emberiség, mint egyetemes egész története iránti érdeklődés, az új miszticizmus forrásává a letűnt korok lettek. Sorra jelentek meg a római, a görög, majd az

egyiptomi helyszíneket bemutató úti beszámolók, és leírások. A szaporodó régészeti feltárások bőven szolgáltatottak alapot rejtélyek bogozásához. E letűnt civilizációk sugallta nagyszerűség felélesztette a reményt az egykor létező harmónia megtalálására. Az egyiptomi helyszínek faragott kőépítményeiben, letisztult geometrikus formáiban nem volt nehéz megtalálni a párhuzamot a szabadkőművesség felé, nem beszélve a hieroglifák még évszázadokon keresztül megfejtetlen rejtélyeiről. A fáraók misztikus földjéről 1743-ban Richard Pococke jelentette meg tanulmányát „Observation on Egypt” címmel, majd F.L. Norden műve, a „Travels in Egypt and Nubia” jelent meg 1757-ben. 1803-ban egy szabadkőműves, Quatremère de Quincy „De L’Architecture Égypti-

tienne...” című művében elemezte az egyiptomi építészeti Karnak és Théba kapcsán. Túl a formai azonosságokon, az egyiptomi volt a múlt legmélyéről üzenő kultúra, így kézenfekvő volt a társaság eredetét, de legalábbis az általuk őrzött tudás forrását valahol a Nílus mentén keresni. Az egyiptomi építészeti és hitvilág beépült a páholyok szimbolikájába.¹⁸

Az egyiptomi napkultusz iránti érdeklődést növelte a fény, mint a spirituális világosság felvilágosodáskori asszociációja. Fontos szerepet játszott az Ízisz-Ozirisz legenda, mely a természet folyamatos megújulására emlékeztetett, egyben párhuzamba

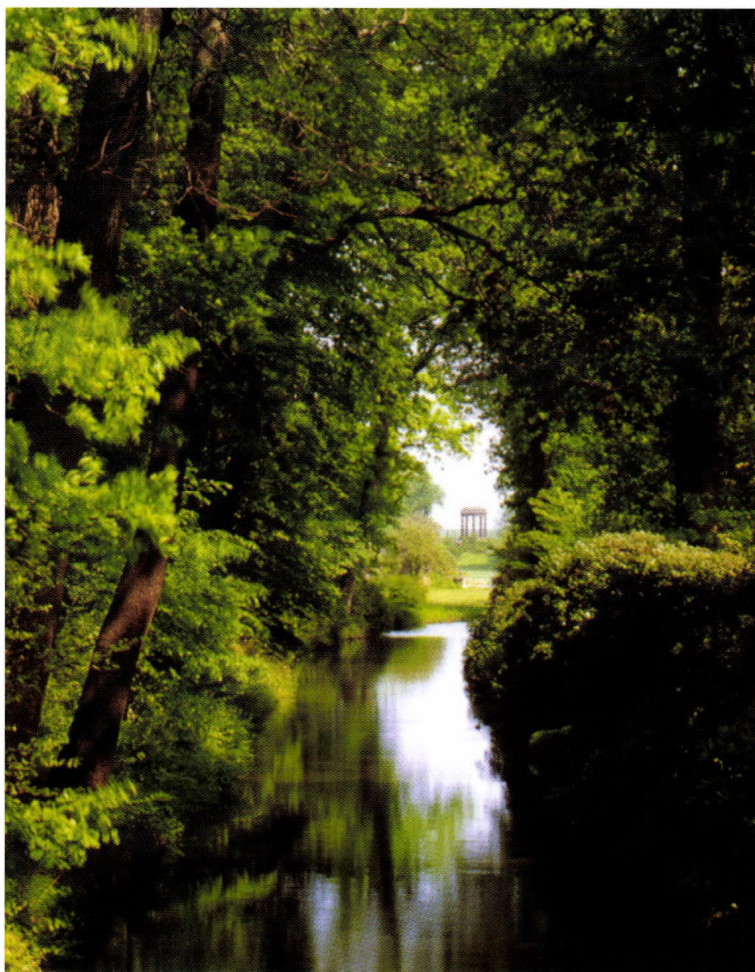
állítható volt a szabadkőműves jelöltek megvilágosodási újjászületésével is. Az egyiptomi halott kultusz a társaság misztikus hagyományait erősítette. A legendák gyakran keveredtek, a hasonló vonású alakok egymásban éltek tovább. Így mosódott össze az Ízisz-Ozirisz kultusz az Eleusiszi misztériummal, Ozirisz alakja Hóruszéval és Apollóéval, hogy aztán Dionüszoszként is megjelenjen. Hírám alakja így keveredett Egyiptom nagy építészének alakjával, Imenhoteppelel, Hermészé Anubiszéval.

Az egyiptomi utalások leggyakoribb formája piramisok, szfinxek, és obeliszkok alkalmazása volt, előbb csak a páholyok és irataik lapjain, majd a tájképi kertekben is. Piramisok, illetve piramis jellegű építmények készültek Twickenham, Chiswick, Stowe, Rousham, Studley Royal, Castle Hill és Castle Howard parkjaiban.¹⁹ (4. sz. kép) Castle Howardban a park kapuépítményét is piramis koronázza, melyet Vanbrugh tervezett, csakúgy, mint a parkhoz vezető úton álló obeliszket. Pope barátjának, Lord Bathurnak írt levelében javasolta piramis építését annak parkjában.

Az obeliszk a szabadkőművesség számára a nappal és a csillagászáttal, vagyis az univerzummal volt összefüggésben, és a folyamatosságot, erőt, és a halhatatlanságot szimbolizálta. Gyakran volt utak metszéspontjának díszé, különösen a kontinensen, de obeliszk állt a már sokat említett popei, burlingtoni birtokon is. William Kent Holkham Hallban, Thomas Coke parkjában állított obeliszket, Stoweban pedig a Brit kiválóságok templomának közepén emelt egy piramist, melynek ovális fülkéjében Merkúr mellszobrát helyezte el, Merkúrét, aki azonos volt Hermésszel, a hírvivővel, a páholyok eredetlegendáinak másik fontos szereplőjével.²⁰

Hermészt az úton lévők védelmezőjeként tisztelték, de ő közvetített isten és ember között, így az önmagukat a gyakran úton lévő céhektől eredeztető, és isteni eredetű tudás őrzőinek feltüntető páholyok körében nem meglepő a Hermészhez kötődő kultusz

jelenléte. Egyes legendák őt tették meg a geometria hírvivőjének, vagy épp mit sem törődve személyek és idősíkok különbözőségével, Hermészt azonosították Euklidésszel. Hermész Trismegistus hazája Egyiptom volt, kultuszát hazájának papjai alapozták meg, első mágusukként tisztelve őt.²¹ Hermész, mint Merkúr jelen van Rousham és Chiswick tájképi kertjében is.

71

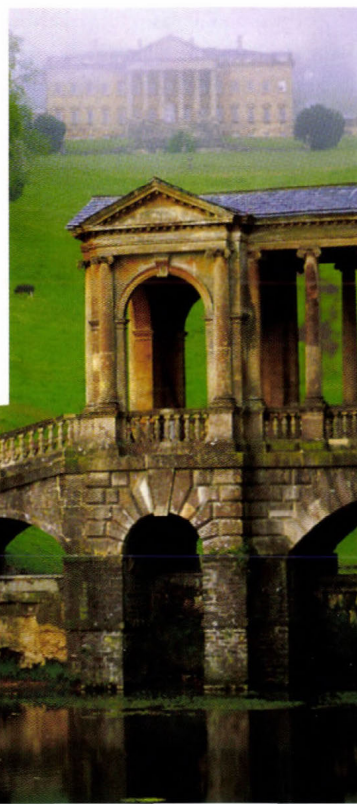
AZ ÚT, A BEAVATÁS, ÉS AZ ÉLETÚT JELKÉPE

Az út rendkívül fontos eleme volt a szabadkőműves jelrendszernek. A beavatási szertartás során az ember életútjának allegóriája volt, ahol a jelölt szintről szintre, szobáról szobára közelebb került a megvilágosodást hozó célhoz. Az ókori egyiptomi építmények szintén egy úton keresztül, egyenes tengelyre szerkesz-

81

91

101

tett, de nyitott és fedett terekből álló kompozíció keresztül tárultak fel, szemben a páholyhelyiségek épület mélyére rejtett zárt teremsoraival. Az egyiptomi minta így a külső, szabad terek felé fordította a szabadkőműves indíttatású tervezést. A kert, a folyamatos alakulás, pusztulás és újjászületés tere, lett tehát e szimbolikus útvonalak kerete, melyhez a bejárt útvonal rendelte a tapasztalás időbeliségét, és az útvonalakra fűzött kerti építmények biztosították az elérendő asszociációk kiváltását.

A szabadkőműves kötődésű alkotók és tulajdonosok sorra hozták létre a programszerűen megkomponált sé-

tautakat kertjeikben, azzal a szándékkal, hogy a látogatóik számára morális élményt

nyújtsanak. Alexander Pope Twickenhamben hozott létre tematikus útvonalat, melynek mind alaprajzi kialakítása, mind zárt és nyitott terének sora erős egyiptomi és szabadkőműves jelleggel bírt. Maupertiusban Montesquieu és építész, Broginart épített szabadkőműves szimbólumokban gazdag kerti sétautat. A kertet egy piramis alatti grottán keresztül lehetett megközelíteni, és a francia forradalmi építészet nagy alak-

ja, Ledoux – aki szintén szabadkőműves volt – tervei alapján készítettek a sétálók épülését szolgáló geometrikus alakzatokra leegyszerűsített kerti pavilonokat. William Blackford 1781-ben hozott létre „Egyiptomi útvonalat” Fonthillben Jacques Lautherbourg²² tervei szerint. Az alkotáson erősen érződik Ledoux egy Párizs környéki kertben épített páholyának hatása, melyet Blackford 1780-ig látogatott. A kert itt is egy piramison keresztül

111

volt megközelíthető, és az épület szobáinak sora a civilizáció fejlődésére utalt, a primitív kunyhó megjelenítésétől a méltóságjeljes központi teremig.²³ René Louis Vicomte de Girardin ermenonville-i kertjét Rousseau „Új Hélois”-ának szellemében tervezte meg. Stourhead az Aeneas helyszíneit jelenítette meg, és a sétáló a kertbe látogatva Aeneas életútját járhatta végig. Lord Burlington az építészet nagy alkotásait szedte csokorba Chiswickben, ahol az általa csodált építmények kicsinyített másait fűzte fel a park útrendszerére, köztük a már említett Pantheon másolatát.²⁴ (5. sz. kép)

A KERT JELENTÉSE

A kertek egészének is mögöttes jelentése volt. Úgy tartották, a természet jó, és jóra ösztönöz. Az ember jó volt természeti állapotában, így a megvilágosodott ember alkotta természet által újrateheremthető az elvesztett Elízium, ahol a tökéletesség láthatóvá válik, ezáltal maga társadalom is tökéletessé lesz, és végre beköszönt egy új aranykor. Kicsit kevésbé patetikusan, a kor nézetei szerint az úgynevezett „természetes” tájképi kertek segítik az ember regenerálódását, így hozzájárulnak a társadalom légkörének javításához. Ennek jegyében

121

Cagliostro 1781-ben Basel közeli birtokán, Sarastinban épített kerti pavilont, mely a „Regeneráció Páholya” nevet kapta. A pavilon magán viselte a szabadkőművesség által átvett egyiptomi rítusok hatását, és tulajdonosa szerint az építménybe töltött negyvennap elvonulással elérhető volt a hőn áhított megvilágosodás.

Ledoux utópisztikus ideális városának, Chaux-nak színtere szintén egy park volt Franche-Comtéban, egy felhagyott sóbánya területén. A parkban rituális templomok sokasága szolgálta volna a kommunákban élő családok erkölcsös együttélését. Az 1774–79-ből származó elképzelés Fourier 1829-ben kiadott Falanszterének előfutára volt.²⁵ (6. sz. kép)

Az ideális táj és annak nevelő erejébe vetett hit hozta létre Európa egyik legnagyobb tájképi parkját Wörlitzben. Lipót Frigyes Ferenc, Anhalt-Dessau szabadkőműves hercege nem csak művészeti alkotások által jelezte kötődését, de ideáit igyekezett valósággá tenni tartományában. Hercegséget mintaállammá fejlesztette, számos nevelési intézményt hozott létre, és felvilágosult eszméi áthatották a kultúrát, társadalmat, tudományt és gazdaságot. Wörlitz-i parkja táj léptékben jelenítette meg a társaság eszméit. A kertben feltűnő szabadkőműves allegóriákon kívül az elhelyezett funkciók is beleillettek a nevelés általi felemel-

13 | Albrecht de Haller svájci botanikus tiszteletére állított síremlék Franconville-la Garenne-ben | *Curl (1991) 145. sz. ábra*

14 | D'Albon gróf barátja, Court de Gébelin síremléke Franconville-la Garenne-ben | *Curl (1991) 146. sz. ábra*

15 | Dessau-i temető bejárata Christian Friedrich Wiegand metszetén. A kapun a következő felirat áll: „Tod is nicht Tod, ist nur Veredlung sterblicher Natur“ | *Curl (1991) 155. sz. ábra*

131

kedés koncepciójába. Képtárat, múzeumot, könyvtárat létesített a parkban és tájszépítési törekvéseiben a munkaal�alom teremtés szándéka szintén elölkelő helyen szerepelt. A teljes program tárgyalásától eltekintve csak néhány motívumot emeljük ki a kertből. Az útszimbólum felidézését szolgálta a labirintus, melynek utalásait feliratok tették egyértelművé, és helyes döntés esetén az Elízium völgyébe vezetett. A salomoni templomra utalt Ermansdorf Pantheonja, melynek felső szintjéről a látogató az egyiptomi altemplom sötétjébe szállhatott alá, majd egy barlangon keresztül léphetett ki ismét a fényre. Az altemplom egyiptomi istenei között ábrázolták Íziszt, Oziriszt és fiukat Harpokratszt, a hallgatás istenét, illetve Anubiszt, aki mint halottkísérő az egyiptomi mitológiában Hermész szerepét töl-tötte be. A „Kő” nevet viselte az a kertrész, mely a herceg úti élményei-nek állított emléket. Megtalálható volt itt a Vezúv kicsinyített mása, Egeria grottája, Hamilton angol követ villá-jának utánzata, egy gymnasium, egy nyitott amfiteátrum, Stourhead ihlet-

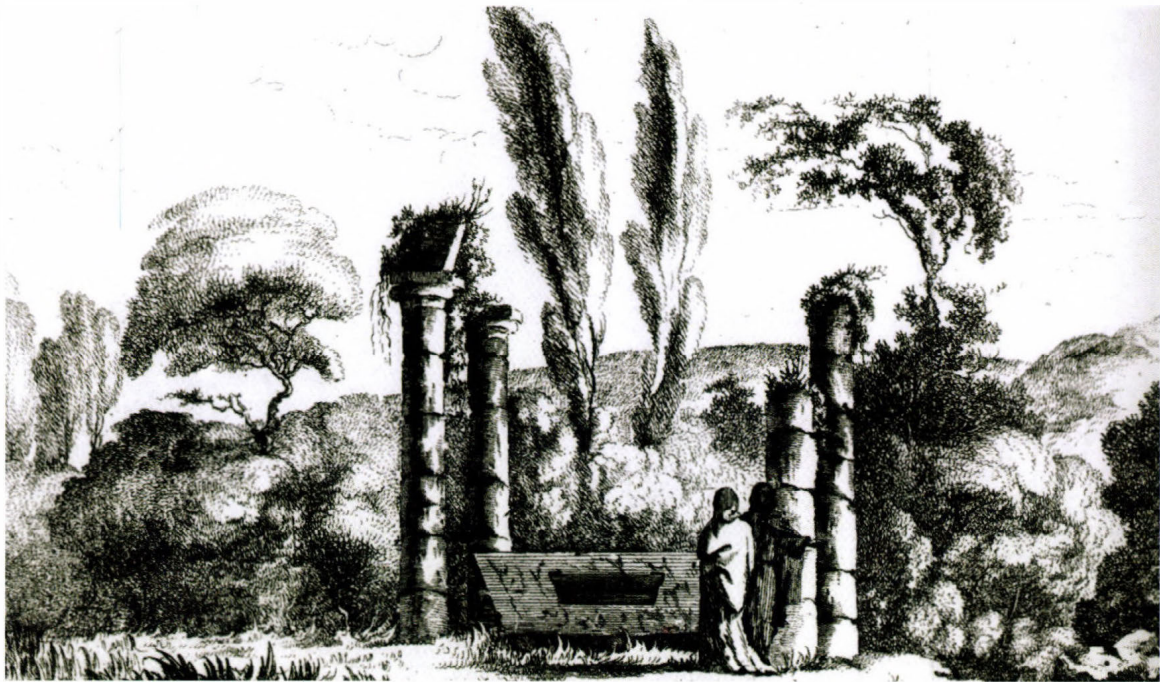
te Neptunus barlang, valamint antik kolumbárium, és az Éjszaka fülkéje. (7. sz. kép)

EMLÉKEZTETŐ ÉPÍTMÉNYEK

A kertekben alkalmazott emlékeztető objektumok lehetnek kisebb építmények, szobrok, emlékművek, vagy feliratok. A barokk idősza mitikus istenszobraival, és az azokhoz kötődő általános értékekkel szemben ezek főként emberi kiválóságokra utaltak, és gyakran eredtek személyes élményből, kapcsolatból. A kiválasztott személyek kirajzolták a tulajdonos ízlését, politikai szimpátiáját, vagy épp szabadkőműves kötődését. A költők közül szabadkőműves utalás lehetett Alexander Pope és Salomon Gessner tiszteletére állított emlék, mindkettőjük ismert tagja volt a társaságnak. Az antik személyiségek közül gyakran jelenítették meg Cicerót, az építészek közül Palladiót, Vitruviust vagy Indigo Jonest.

Palladiora gyakran építészeti alko-tással utaltak. Korai példa erre Chiswick, melynek tulajdonosa és alkotója,

14 |

Lord Burlington szabadkőműves és műkedvelő építész, Palladio nagy híve volt. Parkjának főépületét – mely Jane Clarke szerint szabadkőműves templomként működött²⁶ – Palladio Villa Rotondájának szellemében készítette el, és sokat tett az előkép terjesztéséért a szigetországban. Palladiot idéző hidat építettek a Prior Parkban, Ralph Allen birtokán, vagy Hagleyban, Lord Lyttleton kertjében.²⁷ (8-9 sz. kép)

Jellegzetes szabadkőműves építmények a tájkertekben épített tornyok, melyek általában háromszintesek a páholyok hierarchiájára, és a megvilágosodás fokozataira utalva. Érdekes példája ennek Désert de Retzben, Racine de Monville királyi kamarás kertjében a vidéki lakként használt romos dór oszlopot formázó épület.²⁸ A François Barbier tervei szerint megvalósult épület magán viseli a páholyok jelrendszeréből adódó sajátságokat. Wilhelmsbadban IX. Vilmos építtetett háromszintes középkori tornyot, melyben a tudatlanság sötétjét a tömlőc, a próbákat a törvénytábla szintje, a bölcsességet a legfelső szinten elhelyezett lovagterem szimbolizálta. Hasonló a laxenburgi parkban Franzensburg

15 |

16 |

tornya, illetve Carl hesseni herceg 1778-84-ben Louisenlundban építtetett háromemeletes szabadkőműves tornya, mely 1784-ig páholyhelyiségül is szolgált. Az épületek gyakran rejtettek alkímista műhelyeket, laboratóriumokat, hiszen a Bölcsék kövének keresése még a 18. század elején is sokkal inkább volt filozófiai-etikai rejtély, mint a gyors meggazdagodás módjának kutatása.²⁹ (10. sz. kép)

SÍROK A KERTBEN, ÚT A TEMETŐKERTEK FELÉ

A megemlékezés jellemző formája volt a tisztelt személy jelképes, vagy valós sírhelyének elhelyezése a parkokban. Legismertebb példája ennek Rousseau sírja Ermenonville-ben. A sziget, mint Rousseau-utalás több helyen feltűnik, többek között Wörlitzben, Burgsteinfurtban és a berlini

Tiergartenben. Pückler maga építtette meg saját egyiptomi ihletésű síremlékét Branitzban. A tő közepén álló húsz méter magas földpiramis, a Tumulus, csúcsán a Koránból állt idézet: „A sírok egy távoli új világ hegycsúcsai” Az idézet jól jelzi a halálhoz fűződő viszony változását.³⁰ (11-12. sz. kép)

Christian Cay L. Hirschfeld híres kertteoretikai munkájában,³¹ azon túl, hogy üdvözölte az angolkertek létesítését, javasolta valódi sírok elhelyezését a parkokban. Nézetei szerint ezek az élet törekénységére emlékeztetnek majd, de az általuk sugárzott melankólia vélhetően mentes lesz a halál riasztó képétől. A halálhoz fűződő megfelelő modern viszony megtestesítésének Stowe Elíziumi mezejét jelölte meg.

Nagy hatásúak voltak a Comte d'Albon által emelt emlékeztető építmények Franconville-la-Garenne-ben.

A gróf Albrecht de Haller svájci botanikusnak állított síremléket tájképi kertjében négy populusszal körbevett csonka gúla alakú halmocska formájában. A főúrnak sikerült elérnie, hogy barátja, az ünnepelt nyelvész, Gébelin testét is parkjában helyezték örök nyugalomra. Gébelin szintén szabadkőműves volt, behatóan ismerte a Hermész-kultuszt, és az egyiptomi ritusokat, valamint meg volt róla győződve, hogy a történelem kulcsát csak a szimbólumok és allegóriák adhatják kezünkbe. Gebelint egy szarkofágban temették el, mely körül négy romos, antik oszlop állt. D'Albon gróf Edward Youngnak, az „Éjszakai gondolatok” költőjének egy grottával állított emléket, ősei tiszteletének egy piramis építésével adózott. Az építmények hatását növelte, hogy a róluk készült illusztrációkat 1790-ben kiadták „Tableau Pittoresque de la Vallée de Montmorency, un des séjours le plus agréable des Environs de Paris” címmel.³² (13-14. sz. kép)

A parkokban valóban elszaporodtak a síremlékek és emlékművek. Szélsőséges példa a „Dán kiválóságok kertje” Jägerpreisben, ahol 1773-84 között ötven emléket állítottak fel a park sétaútjára fűzve. Az emlékművek elhelyezésénél figyelemmel voltak azok egymáshoz való viszonyára, illetve a keretező növényzetet is úgy igyekeztek kialakítani, hogy a kialakuló kerti kép emlékeztessen az emlékmű által megidézett személyre.³³

A templomok körülöttei temetkezés időszakának lezárultával mindenütt az új köztemetők megfelelő formájának megtalálásával kísérleteztek, de a harmadik rend számára csak 1787-ben Dessauban adatott meg az addig csak keveseknek járó kiváltság, hogy haláluk után a természet harmóniáját sugárzó környezetben helyeztessenek örök nyugalomra. A már említett Frigyes Ferenc, Anhalt-Dessau hercege és építész, Erdmannsdorff hozták létre a „Stadtgottesacker”-t, mely az első temetőparkok egyike volt. (15. sz. kép) Franciaországban első-

sorban épület-jellegű komplexumok irányába ment el a tervezés. Forradalmi építészek tollából számos erős szabadkőműves hatást mutató, monumentális építmény terve született, majd csak viszonylag lassan fordult a figyelem a parkokban felállított síremlékek által kijelölt irány mentén a parkosított temetők felé. Végül azonban Alexandre-Théodore Brongniart tervei szerint – aki, talán említeni sem kell, tagja volt a társaságnak – 1804-ben megvalósult a Père Lachaise, mely minden 19. századi temetőkert előképévé vált, és tobzódott a már említett, kertekben felállított építményeket követő síremlékekben.³⁴ (16. sz. kép)

A szabadkőműves szimbolika számos emléken tetten érhető, és jelentős hatást gyakorolt a felvilágosodás korának európai kertművészetére. A társaság által bevezetett szimbólumok és formák jelen voltak a tájképi kertek építményein és számos áttételen keresztül temetkezési kultúránk részévé váltak, illetve tovább éltek köztéri emlékműveink formavilágában. Magyarországon a tájképi parkok alkotóinak, tulajdosainak sorában, Európához hasonlóan, számos páholytag tűnik fel. Szabadkőműves volt Batthyány Lajos a körmendi, Ráday Gedeon a péceli, Festetics György a keszthelyi tájképi kert létrehozója, Orczy László, az Orczy-kert alapítója – hogy csak a legismertebb példákat emeljük ki. – A szabadkőműves kapcsolatrendszerbe ágyazott személyekhez köthető kertek ilyen szempontú vizsgálata ezért a társaság hányatott hazai története ellenére is indokolt, hiszen az általuk közvetített tartalom jellemzi az adott kor gondolkodását, a művek szellemi, filozófiai hátterét. Mindezzel utalást keresni persze téves útra vezet, ám az alkotók és az alkotás körülményeinek megfelelő mélységű ismeretében kiszűrhetőek az alaptalan feltételezések, és alátámaszthatóak a megalapozottak.

Jegyzetek

1 Páholynak nevezik mind a szabadkőműves csoportokat, mind a szertartásos összejöveteli helyiségeket.

2 Berényi (2001), 110.

3 A kerttörténeti művek közül Adrian von Buttlar „Az Angolkert” című művében több tulajdonosnál és alkotónál említi szabadkőműves kötődésüket, és egyes kerti építmények esetében felhívja a figyelmet azok szabadkőműves utalásaira. A hazai szakirodalomban Galavics Géza foglalkozik hasonlóan a témával az előbb említett mű fordításával egy kötetben kiadott „Magyarországi angolkertek” című művében, ahol az általa ismert hazai tájképi kertekben található szabadkőműves vonatkozású kerti elemek felsorolászerűen is szerepelnek.

4 A szabadkőműves kifejezés először Londonban bukkant fel 1376-ban egy leveleskönyvben. Egyes források szerint a kőművességen belüli rang megjelölésére használták a szabad jelzöt. Eszerint: a kőművesek között fennálló hierarchia magasabb fokát elfoglaló kőműveseket hívták így; „freemasons”, akik jól elkülöníthetőek voltak a kövek durva alakításával foglalkozó „roughmason” kőművesektől. Csak az úgynevezett szabadkőművesek foglalkozhattak a szabad kő formázásával. A szabad kő a finom szemcsés, minden irányban faragható, alakítható mész- vagy homokkővet jelentette. Más értelmezés szerint a szabad jelző ekkor a helyi hatóságoktól való függetlenséget jelezte, és olyan jól képzett szakembereket fedett, akik Európa-szerte utazhattak, és ajánlhatták fel szolgálataikat egy-egy fontosabb építkezéshez. Nagyobb mozgásterüknek és ritka ismereteiknek köszönhetően kiemelt helyet foglaltak el a többi mesterség céheivel szemben. Önmaguk azonosítására titkos jeleket és jelszavakat használtak, melyek egyben képzettségük szintjét is jelezte. Curl (1991), 19.

5 A 17. századtól kezdődően tűntek fel a páholyokban az úgynevezett tiszteletbeli tagok, akik nem feltétlenül vol-

tak kapcsolatban az építkezésekkel, de az építéset, vagy az antikvitás ismerete által a tagságra érdemesnek találtak. E tiszteletbeli tagok is ismerhették a társaság titkos jeleit, a szövetség eredetlegendáit, és részt vehettek szertartásain. A század végén a tiszteletbeli kőművesek már túlsúlyba kerültek a valódi kőművesekkel szemben, és a tagok elsősorban önmaguk és az egyetemes emberiség jobbításán, egy jobb társadalom építésén munkálkodtak. Más kutatók szerint a spekulatív szabadkőművesség semminemű kapcsolatban nem áll az operatív páholyokkal, vagyis a valóban építéssel foglalkozó kőműves céhekkel, csupán egy, a felvilágosodás idején összegyűlő csoport kereste a kontinuitás bizonyításának lehetőségét, mellyel az antik bölcsességek őrzőiként tüntethették fel magukat. Curl (1991), 21.

6 Abafi (1900), Berényi(2001)40-114.

7 Abafi (1900), 11.

8 A céhek, és szertartásai továbbélése a spekulatív szabadkőműves páholyokban országonként változó mértékű. Míg Franciaországban elég jól megőrződtek a szabadkőműves céhek szertartásai és szervezeti felépítése, Angliában és Skóciában a reformáció miatt a rituálék nagy része eltűnt, így a 18. században már a spekulatív szabadkőművesség dolgozta ki őket újra. Curl (1991), 25.

9 Kiszely (1999), 32.

10 Curl (1991), 54.

11 Hírám neve kétszer fordul elő a templom építésének leírásában, először Tírusz királyaként, és ő ad Salamonnak anyagot, cédrus- és fenyőfát és embert az építkezéshez, majd másodsorra, már egyszerű mesteremberként, egy özvegyasszony, és egy rézműves fiaként jelenik meg, őérte küldet Salamon Tíruszba, hogy aztán készítse a templom bejárata előtt felállított két rézoszlopot. Szent Biblia, Királyok I. könyve, 5, 7,

12 A legenda szerint tizenöt segédje közül három hozzá akart jutni a titkokhoz, ezért összeesküdtek ellene

és megölték. Testét eltemették, és sírjára akácot ültettek, de tettük kiderült, mivel a facemete elmozdult, amikor a többi segéd Hírám keresésére indult. Mesterüket újra eltemették, és a titkot a tizenkét segéd őrizte meg az utókor számára. Curl (1991), 32.

13 Granziere (2004), 48-51.

14 Lord Burlington Itáliai útján végiglátogatta Palladio villáit Venetóban, megvásárolta Palladio hagyatékának egy részét, és támogatta építésetéről szóló kiadványok megjelenését. A rokokó és a klasszicizmus(2001) 60.

15 John Wood(1749): An Essay Towards a Description of Bath, Bath, Kingsmead reprints, 433.o. In Granziere(2004) 62, illetve a 68. számú jegyzet

16 Szent Biblia, Királyok I. könyve, 7.

17 Ez utóbbi, nem feltétlenül jelent szabadkőműves utalást, hiszen gyakran használatos motívummá válik a reneszánsz alatt. Többek között Bernini is alkalmazta a Szent Péter székesegyház oltára feletti baldachin oszlopainál.

18 Curl (1991), 170.

19 Twickenham, Stowe és Rousham tájképi kertjeiről bővebben 4D folyóirat első számában megtalálható, Jámbor (2005)

20 Granziere (2004), 54-58.

21 Curl (1991), 20.

22 Az építész Lautherbourg hamvait egyébként Chiswickben helyezték örök nyugalomba és síremlékét John Soan készítette.

23 Curl (1991), 172.

24 Buttlar (1999) 35.

25 Zádor (1976), 65, Buttlar(1999), 113-114.

26 Jane Clarke(1989): The Misterious Mr. Buck, Apollo, 129, 317-322.o, illetve Jane Clarke(1992): Palladianism and the Divine Right of the Kings, Apollo, April, Granziere(2004) 51.o.

27 Buttlar(1999), 53.

28 A dór stílushoz kötődő klasszicista elképzelésekről bővebben: Honour (1991), 119-120.

29 Buttlar(1999), 108-109.

30 The Garden Book (2000) 372.o.

- 31 Hirschfeld, C. C. L., *Theorie der Gartenkunst*, V.k., Frankfurt-Leipzig, 1785.
- 32 D'Albon szintén messzebbre ment szabadkőműves eszméinek megvalósításában szimbólumok pusztá felsorakoztatásánál. Birtokán ételt osztott a rászorulóknak, gyógyszerházat nyitott a szegényeknek, és egyéb filantróp kezdeményezéssel segítette helyzetük javulását, Curl (1991), 183-186.
- 33 Curl (1991), 192.
- 34 Curl (1991), 196-201.

Irodalom:

- A rokokó és a klasszicizmus, Szerk: Rosa Martinez, Budapest, Magyar Könyvklub, 2001
- Berényi Zsuzsanna Ágnes:
A szabadkőművesség kézikönyve,
Heraldika Kiadó, Budapest, 2001
- Adrian von Buttlar: *Az Angolkertek*, Galavics Géza: *Magyarországi angolkertek*, Balassi Kiadó, Budapest, 1999
- Curl, James Stevens): *The Art and Architecture of Freemasonry*, London, 1991
- Granziera, Patrizia: *Freemasonic Symbolism and Georgian Garden*, <http://www.esoteric.msu.edu/Volume/Freemasonill.html>, 2004.11.03
- Hamil, John- R.A. Gilbert: *World Freemasonry An Illustrated History*, London, 1991, Aquarian/Thorsosns,
- Honour, Hugh: *Klasszicizmus*, Pantheon sorozat, Corvina Kiadó, Budapest, 1991
- Jámbor Imre : *Egy elveszett illúzió*.
Festői kertek a 18. század első felében,
In: 4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat 2006/1. szám
- Kiszely Gábor: *A szabadkőművesség*, Korona Kiadó, Budapest, 1999
- Szent Biblia, Fordította: Károlí Gáspár, reprint: 1990
- The Garden Book*(2000, reprint 2003), Consultant Editor: Tim Richardson, Phaidon Press Limited, Hong Kong,
- Zádor Anna: *Klasszicizmus és romantika*, Corvina Kiadó, Budapest, 1976

Summary

The article explores the impact on European garden design by the secret society of Freemasonry, which played a determining role in the mindset of the Enlightenment. A large portion of the creators and proprietors of landscape gardens were lodge members, thus the society's system of symbols and signs can often be discovered in the gardens. In order to comprehend these gardens it is essential to study Masonic symbolism.

Following a schematic overview of the history of Freemasonry, the article introduces some items of its sign system, the symbols suggesting guild origin, and indications to the society's origin legend. Furthermore, it traces how this secretive language was enriched by 18th century archeological interest. The transfer of Egyptian elements – aside from certain motifs – encouraged Masonic design's turning towards open space architecture. Landscape gardens, by the „building of nature” became the symbols of self-building, where the inventor implied a significant social educational role. Programmed and composed gardens were created with thematic routes, where the message of creation was communicated by various mementos. The article lists typical examples of these gardens and the objects employed in them. The necessity of researching this topic is supported by the fact that beyond their garden historic significance, the case studies presented play a major role in the evolution of both our monument-erection and burial culture.